

به بهانه انتشار تصویری دیده‌نشده از چهارراه‌شهدا در دوران انقلاب

شهادتگاه شهدای ۹ و ۱۰دی ۱۳۵۷

نیم‌نگاهی به کوچه‌هایی که در رخداد‌های سال ۵۷ مشهد در مرکز توجه مردم بودند

گذر انقلاب در کوچه‌های مشهد

کوچه آب میرزا و یک حسینیه انقلابی

کوچه آب میرزا (آیت... شیرازی ۹) را می‌توان یکی از کوچه‌های مهم انقلاب در مشهد لقب داد. دلیل قرار گرفتن این کوچه در فهرست بالا را باید در نام آن جست و جو کرد؛ این کوچه در مجاورت بیت و حسینیه مرحوم آیت...العظمی سیدعبدا... شیرازی قرار دارد. در حقیقت در دوم حسینیه به کوچه آب میرزا باز می‌شود. این در که به فضای خصوصی مجموعه بیت و حسینیه مرحوم آیت...العظمی شیرازی ختم می‌شود، در دوران انقلاب باتوجه به جایگاه زنده‌یاد آیت... شیرازی که بزرگ روحانی‌های وقت مشهد، چه از نظر سنی و چه از نظر جایگاه دینی بود، کاربرد فراوانی داشت؛ از یک سو روزنه رفت‌وآمد افراد شرکت‌کننده در جلسات مخفی برگزارشده در خانه این مرجع تقلید برای هماهنگی‌های لازم به‌منظور هدایت انقلابی‌های مشهد و خراسان بود و از دیگر سو به‌هنگام حملات مأموران رژیم به حسینیه، راهی برای گریز افراد تحت تعقیب داخل مجموعه محسوب می‌شد. وقایع رخ‌داده در شب‌های ۲ و ۵دی سال ۱۳۵۷ در این کوچه که منجر به کشته شدن چند تن از عوامل وابسته به رژیم و همچنین شهادت چند نفر از انقلابی‌ها شد، از یک سو و دسترسی‌های چندگانه کوچه، بر اهمیت آن در جریان مبارزات مردم مشهد در سال ۵۷افزوده

بود. کوچه آب میرزا در سال‌های بعد و تا پایان دوران حیات مرحوم آیت...سیدعبدا... شیرازی در ابتدای دهه ۶۰خوشیدی، نیز به دلیل رفت‌وآمد گسترده چهره‌های انقلابی به بیت آیت... اهمیت خود را حفظ کرده بود.

کوچه زردی و گروه ستاره اسلام

کوچه زردی نیز از کوچه‌های تأثیر گذار در دوران انقلاب است که در بین تمام کوچه‌های ذکرشده، با کمترین تغییر در آن دوران روبه‌رو بوده است. این کوچه که اکنون تابلوی توحید در آن ابتدای آن نصب است، نسبت به سایر کوچه‌های نام‌برده شده در بالا، از فاصله بیشتری با حرم مطهر رضوی برخوردار بود و حداقل میدان مجسمه‌ان دوران (میدان شهدای کنونی) و فلکه دروازه قوچان آن زمان (میدان توحید) قرار داشت. مهم‌ترین دلیل قرار گرفتن نام آن در فهرست کوچه‌های تأثیرگذار بر روند انقلاب اسلامی در مشهد، این بود که پایگاه یک گروه چریکی مسلح به نام «ستاره اسلام» بود. گروه ستاره اسلام را باید قوی‌ترین گروه مسلح اسلامی مشهد در دوران مبارزات ضد رژیم پهلوی یعنی سال‌های ۵۶ و ۵۷ دانست. اعضای این گروه نه‌تنها در برخی اقدامات مسلحانه علیه عوامل رژیم پهلوی دست داشتند که در بیشتر راهپیمایی‌های آن دوران ازجمله تظاهرات ۱۷دی سال ۱۳۵۶ بانوان انقلابی مشهد، نقش حمایتی و انتظامات را برعهده داشتند. استقرار خانه امن این گروه

در کوچه زردی که محل اصلی برنامه‌ریزی‌های مبارزاتی اعضای آن بود، دلیل اصلی قرار گرفتن نام آن در جمع کوچه‌های انقلابی مشهد است.

حیطه حاج کربلایی علی و خانه آقای خامنه‌ای

کوچه «حیطه حاج کربلایی علی» (آیت... خامنه‌ای کنونی) نیز به دلایل مختلفی در این فهرست قرار می‌گیرد. این کوچه همان‌گونه که از نام پس از انقلابش پیداست، میزبان منزل مسکونی مرحوم آیت...سیدجواد خامنه‌ای (پدر رهبر معظم انقلاب) و در نتیجه محل رشد و نمو ایشان بود و بارها برای بازداشت رهبر معظم انقلاب و اخوی مبارزانش، حجت‌الاسلام والمسلمین سیدهادی خامنه‌ای، هدف هجوم عوامل رژیم پهلوی قرار گرفت. همچنین منزل سیدجواد خامنه‌ای، یکی از مراکز برگزاری جلسات آموزش ایدئولوژیکی مبارزان مسلمان قبل از انقلاب محسوب می‌شود. دیگر دلیل قرار گرفتن کوچه حیطه حاج کربلایی‌علی در فهرست بالا، وجود مسجد ابودر یا درخت بید در آن است که از مراکز محوری فعالیت مبارزان مشهدی در دوران انقلاب به‌ویژه مبارزان مسلح بود. کوچه یادشده همچنین یکی از معابر نزدیک به بافت حکومتی مشهد و مجموعه فرمانداری و استانداری محسوب می‌شد.

کوچه چهارباغ؛ مسیر رفت آمد مبارزان انقلاب

کوچه چهارباغ، دیگر کوچه مورد استفاده انقلابی‌ها در دوران مبارزه علیه رژیم پهلوی بود. این کوچه برخلاف دو کوچه آب میرزا و آیت... قمی تنها به دلیل موقعیت خاص جغرافیایی خود و پلاک‌های بزرگ موجود در دو طرفش، محل آمدوشد انقلابی‌ها بود. کوچه چهارباغ از یک سو درست در مقابل کوچه آب میرزا و بیت آیت... شیرازی قرار داشت و از دیگر سو از دو مسیر مختلف به کوچه آیت... قمی منتهی می‌شد و راحت‌ترین مسیر ارتباطی بین این دو مرکز مبارزاتی بود و به همین دلیل، از مسیرهای رفت‌وآمد مبارزان بود. همچنین قرار داشتن پلاک‌های بزرگی چون کاروان‌سرای ملک، باغ نظام‌الملکی و خانه پوریعقوبی در دو سوی کوچه، فضای مطلوبی برای قرار مبارزان به‌هنگام حمله مأموران مسلح رژیم و همچنین اقدامات اولیه پزشکی برای بهبود وضعیت مجروحان این حملات، ایجاد کرده بود.

مرضیه ترابی|عکس امروز زاویه خاصی را در چهارراه شهدا نشان می‌دهد؛ در روزهای اوج انقلاب اسلامی، بهمن سال ۱۳۵۷. چهارراه شهدا یا چهارراه نادری قدیم، یکی از تقاطع‌های مهم بالاخیابان است که عمر درازی ندارد؛ یعنی هنوز یک قرن نیست که جایی به نام چهارراه نادری ساخته شده است. با این حال وقتی خاطرات پاییز و زمستان سال ۵۷ را مرور می‌کنیم، چهارراه نادری عیار بالایی در ثبت صحنه‌های تاریخ انقلاب پیدا می‌کند. اینجا یکی از کانون‌های اصلی درگیری در روزهای نهم و دهم دی سال ۱۳۵۷ است؛ جایی که تانک‌های رژیم شاه برای سرکوب انقلابی‌ها وارد میدان شدند و زدوخوردهای سنگین میان مردم و عوامل رژیم پهلوی، به شهادت ده‌ها نفر انجامید. از همین زمان به بعد بود که نام چهارراه نادری را، مانند میدان مجسمه، به «شهدا» تغییر دادند؛ به یاد شهیدانی که در یکشنبه خونین مشهد، جان بر سر پیمان نهادند. در میان آن‌ها همه‌گونه آدمی پیدا می‌شد؛ از نوانوی به نام «علی اصغر معقولی»، بنایی به نام «محمد حسین حسینی نژاد» و طلبه‌ای به نام «محمد جعفر رفائی زوارزاده»، بگیرید تا دانش‌آموزانی مثل «فرامرز غفارزادگان» و «قاسم نوروزی» که هنوز به چهارده‌سالگی نرسیده بودند. به این ترتیب، تاریخ چهارراه شهدا با تاریخ انقلاب مشهد، پیوندی ناگسستنی یافته است. مسیر میدان شهدا به‌سوی حرم رضوی، یکی از مسیرهای اصلی راهپیمایی در مشهد مقدس بود که چهارراه شهدا در میانه آن قرار داشت. در تصویر امروز گروه‌های مختلف مردم، بر فراز ساختمان‌های مشرف به چهارراه ایستاده‌اند و به خیال جمعیت معترضانی می‌نگرند که در حال طی کردن راه میان میدان شهدا و حرم امام‌رضا^ع هستند. جاذبه تاریخی عکس امروز البته به وقایع تاریخی اشاره‌شده خلاصه نمی‌شود. در سمت چپ تصویر، می‌توانید مسجد قدیمی و مشهور «کرامت» را ببینید؛ یادگار روان شاد محمدتقی کرامت‌کرمانی که در نیمه نخست دهه۵۰، محل برگزاری نماز به امامت حضرت آیت... سیدعلی خامنه‌ای بود. از شواهد چنین برمی‌آید که مسجد مذکور، ابتدا محل زندگی مرحوم کرامت محسوب می‌شد که در ایام محرم و صفر در آن، مراسم عزاداری برگزار می‌کردند و درواقع حکم حسینیه را داشت. در تصاویر موجود در بایگانی مرکز اسناد شهرداری مشهد، عکس‌هایی از این بنا در دهه ۳۰شمسی وجود دارد که چشم‌انداز آن تقریباً با قسمتی از ساختمان که در تصویر ملاحظه می‌کنید، یکی است. مسجد کرامت با اهتمام رهبر معظم انقلاب، به یکی از کانون‌های اصلی سازمان‌دهی انقلاب اسلامی در مشهد تبدیل شد. با همت اهالی این مسجد، روز ششم تیرماه سال ۱۳۵۶، مجلس ترجمه به‌مناسبت درگذشت دکتر علی شریعتی برگزار شد که یکی از اولین مجالس ترجمه آن مرحوم در ایران است. بعد از انقلاب نیز، مسجد کرامت مرکز تجمع علاقه‌مندان به انقلاب شد و با آغاز جنگ تحمیلی، جمع کثیری از اهالی این مسجد، راهی جبهه شدند. یکی از اعزام‌های نخست بزرگ شهر مشهد، با ظرفیت «۱۴۰ رزمنده در ۸ مهر ۱۳۵۹، حدود یک هفته بعد از آغاز جنگ تحمیلی، از همین مسجد آغاز شد. مسجد کرامت در دوران دفاع مقدس، هم میزبان یادبود و بزرگداشت شهدا و هم مرکز تهیه و ارسال کمک‌های مردمی برای جبهه‌ها بود. «محمدباقر دروح» نخستین شهید تشییع‌شده از مبدأ مسجد کرامت است که پیکر وی بر دوش هزاران نفر از مردم مشهد، روز ۱۳آذر ۱۳۵۹، به‌سوی حرم مطهر تشییع شد.

کوچه آیت‌ا... قمی و یبیتی که هرگز درش بسته نشد

دیگر کوچه‌ای که در جریان مبارزات مردم مشهد توجه ویژه‌ای را به خود جلب کرده بود، کوچه «راسته بازار» یا «کوچه بانک» نام‌دار، این کوچه البته تنها در نقشه‌های رسمی مشهد (بین سال‌های انتهای قاجار و ابتدای قرن چهاردهم خوشیدی) به این نام‌ها خوانده می‌شد و از میانه دهه ۲۰ به بعد، ابتدا به دلیل سکونت آیت...العظمی سید حسین قمی و بعد از آن پسرش آیت...العظمی سید حسن قمی به کوچه «آیت... قمی» معروف شده بود. آیت... سید حسن قمی یکی از دو روحانی بزرگی بود که در همان شب بازداشت امام خمینی در نیمه خرداد ۱۳۴۲ خوشیدی، عوامل رژیم او را بازداشت و به تهران منتقل کرده بودند. او از معدود روحانیانی محسوب می‌شد که هیچ‌گاه با رژیم پهلوی هماهنگ نبود و با وجود اینکه خود سال‌ها به حالت تبعید در کرج ساکن بود، بیت و خانه‌اش یکی از محل‌های تجمع مبارزان علیه پهلوی دوم در مشهد شناخته می‌شد.

فعالیت‌های این بیت، پس از بازگشت آیت... قمی از تبعید، در اواسط پاییز سال ۱۳۵۷ بسیار بیشتر شد، به‌طوری‌که باتوجه به فاصله آن با حرم مطهر رضوی و قرار داشتن کوچه‌های فراوان تودرتو در مجاورتش، برخی اقدامات تندتر مبارزان در این

مهم‌جمع سامان پیدا می‌کرد. همچنین بیشتر فعالیت‌های مبارزان زن مشهد (به‌دلیل داشتن امکان قرار سریع‌تر نسبت به بیت آیت... شیرازی) در این کوچه و البته کوچه‌های اطراف آن سامان داده می‌شد.

مجموعه سامان پیدا می‌کرد. همچنین بیشتر فعالیت‌های مبارزان زن مشهد (به‌دلیل داشتن امکان قرار سریع‌تر نسبت به بیت آیت... شیرازی) در این کوچه و البته کوچه‌های اطراف آن سامان داده می‌شد.

«کانون نشر حقایق اسلامی» استاد محمدتقی شریعتی به‌عنوان مهم‌ترین مرکز فعالیت انقلابی‌های غیرروحانی مشهد در آن بود. این پایگاه در ماه‌های منتهی به انقلاب، بار دیگر زنده شده و به یکی از مراکز مهم هماهنگی مخالفان رژیم پهلوی تبدیل شده بود.

کوچه ملاهاشم و مسجد نایب در انقلاب

کوچه «مسجد ملاهاشم» را هم باید در فهرست کوچه‌های تأثیرگذار در مسیر انقلاب مشهد قرار داد. هنوز هم بخش کوچکی از این کوچه با وجود تغییر ساختار بسیار در جریان نوسازی‌های اطراف حرم مطهر، باقی است. مهم‌ترین دلیل قرار گرفتن نام آن در فهرست کوچه‌های تأثیرگذار مشهد در انقلاب، قرار داشتن مسجد نایب (معروف به ملاهاشم) در ابتدای کوچه است. این مسجد یکی از نقاط محوری فعالیت‌های انقلابی مبارزان در مشهد بود و بسیاری از سخنرانی‌های پرشور و عاظ مختلف انقلابی در آن روزها در آنجا برگزار می‌شد و به همین دلیل، بارها هدف هجوم مأموران رژیم قرار گرفت، اما بیشتر وقت‌ها مردم با استفاده از کوچه مجاور آن که به نام این مسجد شناخته می‌شود، از مهلکه فرار می‌کردند. همچنین منتهی شدن به خیابان آیت... شیرازی و قرار گرفتن در مجاورت مدرسه نواب که از مهم‌ترین مدارس علمیه مشهد بوده است، بر اهمیت کوچه ملاهاشم در دوران مبارزه افزوده بود.

کوچه طاهر و تأثیر آن در روند انقلاب

همان‌گونه که در بالا اشاره کردیم، نام کوچه طاهر را هم باید در زمره کوچه‌های مؤثر در روند انقلاب مشهد قرار داد. این کوچه که اکنون به نام دو شهید دوران جنگ تحمیلی ساکن آن یعنی «برادران علاقه‌بند حسینی» شناخته می‌شود و در قدیم «کوچه روبه‌روی مقبره» هم خوانده می‌شد، از یک سو به خیابان نادری (آیت... شیرازی کنونی) و از دیگر سو به کوچه سراب و از آن طریق به کوچه مخابرات منتهی می‌شود. دلیل قرار گرفتن کوچه طاهر در فهرست مدنظر ما، تلفیقی از دلایل حضور دو کوچه آیت... قمی و چهارباغ در این فهرست است. همان‌گونه که پیش‌تر گفتیم، منزل بزرگ میرزامهدی نوقانی که محل برگزاری برخی سخنرانی‌های عمومی انقلابی‌ها و همچنین محل برگزاری جلسات ویژه روحانیان مبارز بود، در این کوچه قرار داشت. این منزل معمولاً میزبان جلساتی بود که برای انجام اقدامات سرنوشت‌ساز بدون حضور مراجع (وقت) برگزار می‌شد تا اگر به هر دلیل حرکت با مشکلی روبه‌رو شد، مراجع آسیبی نبینند و حرکتشان متوقف نشود. همچنین قرار داشتن باغ‌التولیه آستان قدس، منزل بزرگ نصیرزاده و برخی

منازل بزرگ دیگر در این محدوده، باعث شده بود به‌هنگام حمله توأم باخشونت مأموران رژیم، خانه‌های این کوچه پناهگاهی برای فرار موقت مبارزان و تجدیدقوا و سامان‌دهی دوباره آنان باشد.